

Ніна Слюсаренко

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Кожна людина протягом свого життя засвоює певну частину знань, умінь і навичок, які надають їй можливість функціонувати у людському середовищі, стати повноправним його членом, тобто є запорукою успішної соціалізації особистості.

Процеси соціалізації традиційно пов'язують з трудовою та професійною підготовкою підростаючого покоління. Це підтверджує історіографічний аналіз наукового доробку відомих учених минулого (П. Блонський, К. Вентцель, Д. Дьюї, Г. Кершенштейнер, А. Лай, О. Ліхачова, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, Р. Штайнер та ін.) та наших сучасників (П. Атутов, Р. Гуревич, Є. Клімов, М. Левківський, Г. Левченко, В. Мадзігон, Є. Павлютенков, В. Сидоренко, Г. Терещук, Д. Тхоржевський, Б. Федоришин, С. Чистякова, М. Янцур та ін.), а також наукові розвідки О. Аніщенко, А. Вихруща, С. Дем'янчука, Л. Єршової, О. Кривошия, О. Лихолат, С. Мазуренко, Т. Сухенко та ін., у яких висвітлено різні аспекти трудової та професійної підготовки молоді в історії вітчизняної педагогіки.

Однак, із загального процесу дослідники майже не виокремлювали питання соціалізації підростаючого покоління у процесі трудової діяльності у закладах освіти окремих регіонів України. Зокрема, немає спеціальних наукових праць з історії трудової та професійної підготовки у навчальних закладах Херсонської губернії. Лише деякі аспекти цієї проблеми висвітлено у дисертаційному дослідженні Л. Рябовол «Розвиток земської освіти в Херсонській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)» (2001 р.).

Вищезазначене зумовило мету цієї публікації, а саме: проаналізувати процес становлення професійної освіти у навчальних закладах Херсонської губернії кінця ХІХ – початку ХХ століття та її можливості щодо соціалізації молоді.

Аналіз джерельної бази дозволяє констатувати, що у досліджуваний період суспільство визнало необхідність трудової та професійної підготовки підростаючого покоління та їх роль у процесі соціалізації особистості. Тому в кінці ХІХ століття в губернії широко впроваджувалося у навчально-виховний процес шкіл викладання таких предметів як рукоділля, садівництво, городництво, бджільництво, ручна праця тощо, а також створювалися умови для професійної освіти молоді. Тобто навчальні заклади Херсонської губернії надавали молоді можливість отримати не тільки загальноосвітню, а й професійну підготовку.

Рішення про наближення змісту шкільної освіти до потреб життя, про доцільність викладання у сільських училищах ремесел було прийняте земськими зборами Херсонської губернії у 1872 р. На них також

запропоновано створити при школах ремісничі класи [9, 129].

Перші ремісничі класи відкрито при сільських навчальних закладах губернії (при міністерському, громадському та земському училищах) у 1873 р., а до 1880 р. ремісничі класи з'явилися в усіх повітах губернії. У 1880 р. губернське земство збільшило асигнування на утримання ремісничих класів та відділень, що надало можливість у 1881 та 1884 роках відкрити їх ще при кількох школах [9; 14].

Навчали ремесел у ремісничих класах і відділеннях чоботарі, кравці, теслярі та інші фахівці, які, у більшості випадків, не дбали про справу, а лише шукали власної вигоди. З огляду на це, у 1885 р. надзвичайні губернські збори призначили комісію, що вивчила ситуацію, вказала на недоліки у роботі ремісничих відділень і запропонувала збільшити асигнування на їх розвиток. Але вже через рік кошти, які виділяли на утримання ремісничих відділень при школах, вирішили використати на навчання учнів у спеціальних майстернях, на фабриках і заводах. Більше того 1.02.1886 р. прийнято рішення закрити ремісничі відділення при 5 школах. Як наслідок, у губернії ремісничі класи лишилися тільки при трьох училищах: при Врадівському 2-х класному міністерському (Ананьївський повіт) навчали ковальського, слюсарного і столярного ремесел; при Добровеличківському земському (Єлисаветградський повіт) – чоботарного і бондарного ремесел; при Онуфрієвському земському (Олександрійський повіт) – столярного ремесла [9, 131].

Таку ситуацію легко пояснити, якщо згадати, що у ремісничих відділеннях при сільських школах майже не навчалися діти забезпеченої частини населення, а дітей бідних людей, у більшості випадків, відправляли працювати. Тобто здавалося, що вчитися ремеслу не було кому. Але питання організації в губернії ремісничих класів, відділень та училищ не зникало з порядку денного. Так, у 1886, 1887 та 1888 роках Херсонське земство зверталось до Міністерства народної освіти з клопотаннями щодо влаштування в губернії ремісничих училищ. Як наслідок, у 1889 р. у губернії відкрито Ямчинську сільськогосподарську школу та ремісниче відділення при Архангельській школі [9].

Кількість закладів, де можна було навчитися певної професії, знову почала збільшуватися. Наприклад, за один тільки 1890 р. у губернії створено 9 ремісничих класів, а їх кількість збільшилася з 23 до 32 (стан на 01.01.1891 р.). У Херсонській губернії у 1891 році також працювали ремісниче училище в Одеському градоначальстві та 68 рукодільних класів для дівчат, де їх учили шити, розкрюювати тканину, в'язати [4, 136].

Серед закладів, створених у 1891 р., були ремісничі класи при Олешківському міському 4-х класному училищі, відкриті з ініціативи міської думи. Остання, починаючи ще з 1884 р. асигнувала на цю справу кошти. Значну допомогу надали Г. Фальц-Фейн, який на свої кошти збудував будинок для ремісничих класів та виділив велику суму на їх утримання, а також В.Д. Шредер, Г. Тропін, О. Фальц-Фейн, С. Скадовський та Дніпровське повітове земство. У перші роки існування у ремісничих класах

були бондарне, столярно-токарне, колісне відділення та відділення з плетіння кошиків. Пізніше – столярно-токарне, колісне відділення та класи ручної праці [19, 29-30]. В інших ремісничих відділеннях та училищах губернії навчали чоботарської, столярної, токарної, палітурної справ, у деяких – садівництва та городництва.

Наприкінці ХІХ століття питання професійної освіти хлопців і дівчат привернуло до себе увагу широкого кола громадськості. У цей період на сторінках періодичної преси усе частіше з'являються публікації, у яких указано на необхідність відкриття ремісничих класів і шкіл, запропоновано численні проекти щодо їх улаштування, визнано важливість для дівчат не тільки загальної освіти, а й професійної. Про це, наприклад, йдеться у № 2 Збірника Херсонського земства за 1887 р., де зустрічаємо статтю «Несколько слов о женском профессиональном образовании» [2]. У статті жіночу професійну освіту розглядають з кількох боків:

- як засіб задоволення потреб жінок у самовдосконаленні;
- як шлях до кращого життя;
- як умову підвищення якості виховання підростаючого покоління.

І дійсно багато дівчат, які навчалися у гімназіях, прогімназіях, інститутах, прагнули отримати знання, що надавали їм можливість працювати вчительками, гувернантками тощо. Але загальної освіти для цього не завжди вистачало, а отже, виникала необхідність у професійних знаннях, що ставали підґрунтям соціалізації особистості.

Треба зауважити, що значний вплив на розвиток професійної освіти в Україні в цілому та на Херсонщині, зокрема, мало те, що у Західній Європі у цей період жінки розпочинають професійну діяльність. Тут з'являються: жінка, яка керує фабрикою штучних квітів, жінка-аптекарь, жінки, що розробляють візерунки для тканин тощо [2, 2]. Окрім того, у 70-80-ті роки ХІХ століття у періодичних виданнях, наприклад, у журналі «Женское образование», описують досвід роботи професійних шкіл для жінок, які існували на заході та у Росії (школи домоводства, ремісничі училища для дівчат, реальні училища, професійні школи тощо). Ці події накладали певний відбиток і на систему професійної освіти Херсонської губернії, де наприкінці ХІХ століття вже були: реальне училище, учительська семінарія, морехідні класи, сільськогосподарська і фельдшерська школи, ремісничі класи та ін. Але їх відвідували в основному хлопці [8, 5].

Разом із тим, у регіоні починають дбати і про професійну освіту жіноцтва. Так, земські збори ще у 1868 р. вносять пропозицію щодо навчання дівчат акушерської та вчительської справи, рукоділля та ремесел, а у жіночих прогімназіях, окрім загальноосвітніх предметів, зроблено спробу навчати веденню домашнього господарства, рукоділля, деяких ремесел. Але виявилось, що за кілька років, протягом яких дівчата навчалися у прогімназії, вони отримували лише незначну кількість знань і деяку практичну підготовку [2, 7].

З огляду на зазначене, з'являється проект перебудови Херсонського жіночого сирітського дому в ремісничу школу, у якому передбачалося

одночасне здійснення загальноосвітньої та професійної підготовки. Тобто у процесі навчання дівчата мали засвоїти такі загальноосвітні предмети: «толковое чтение и пересказ, ясное письменное изложение мысли без особо грубых грамматических ошибок, хороший почерк; знание 4-х правил арифметики, общее понятие о простых и десятичных дробях; краткое знакомство с историей России; элементарные сведения из географии и естественной истории; элементарные сведения о гигиене; умение вести приходно-расходную книгу; рисование, применимое к рукоделию, и хоровое пение» та спеціальні дисципліни: «уход за детьми; кулинарное искусство, приготовление консервов; прачечное мастерство: стирка и глажение белья; швейное мастерство: кройка и шитье белья, метка, кройка и шитье платьев и верхней одежды и, наконец, молочное хозяйство». Це надавало їм можливість підготуватися до виконання у подальшому обов'язків прислуги [2, 9].

Навчальний процес мав тривати 6-7 років, протягом яких дівчата паралельно вивчали загальноосвітні і спеціальні дисципліни. На останньому році навчання учениці мали можливість обрати ту чи іншу «спеціалізацію» (няня, економка, кухарка, прачка тощо) та детально вивчити її. До школи пропонували приймати дітей 7-річного віку і більш старших, таких, які вже досягли 9-річного віку. Більш бажаним було останнє, оскільки у такому випадку випускницям було легше зіткнулися з дорослим життям.

У ремісничій школі планували проводити як теоретичні, так і практичні заняття. Проведення практичних робіт мало відбуватися під керівництвом відповідних спеціалістів та з використанням виробничої бази. Наприклад, куховарити дівчат повинен був навчати повар, а молочне господарство вони вивчали б під керівництвом досвідчених викладачів у сільськогосподарській школі. До того ж учениці повинні були самотужки готувати собі обід, прати, прасувати, шити собі одяг, прибирати в кімнатах та ін. [2, 11].

Ідея одночасного отримання загальноосвітньої та професійної підготовки приваблювала значну частину населення, оскільки для багатьох людей це був єдиний шлях до освіти, до кращої долі. Тому, подекуди, початкова школа, яка по суті мала бути загальноосвітньою, протягом кількох років навчання у ній учнів надавала їм можливість паралельно опанувати певне ремесло [6].

Потреба населення у професійній освіті постійно зростала, а матеріальна база ремісничих майстерень не завжди відповідала потребам, оскільки кошти на удосконалення останньої часто надавали лише приватні особи. Так, газета «Юг» у 1902 р. писала про пожертвування, яке зробив М. Рабінович на будівництво при одному з ремісничих училищ нових майстерень [18, 3].

На початку ХХ століття у Херсонській губернії професійна освіта найбільш широко була розповсюджена у земських школах Олександрійського повіту. Так, у 1905 р. при них створено значну кількість ремісничих класів, до яких приймали молодь з 12, а у деяких закладах з 16

років. Заняття у різних закладах тривали різну кількість годин: 10 (з 8 до 18 години), 9 (з 8 до 17 години) або лише 6. У 8 школах повіту 98 осіб навчали столярного ремесла, а в одній із них (Марто-Іванівській) 7 осіб вивчали колісне і 5 – бондарне ремесла, в іншій (Онуфріївській) – 15 осіб опановували чоботарне ремесло. У повіті працювало 2 ткацькі школи, де вчилися дівчата (33 особи).

При земських школах Єлисаветградського повіту, на відміну від Олександрійського, у 1905 р. ремісничі класи не працювали, але при міністерських і міських школах, а також у ремісничо-грамотному училищі учні вивчали ткацьке, бондарне, чоботарне, екіпажне, ковальсько-слюсарне, столярне, живописно-малярне та модно-білошвейне ремесла. Так, при приватній єврейській школі працювали модно-кравецьке і білошвейне ремісничі відділення, де навчалися відповідно 43 і 12 учнів.

В Ананьївському повіті у 1905 р. було тільки 3 земських і 2 міністерських двокласних школи, у яких 12 осіб вивчали столярне ремесло, 7 – ткацьке, а 10 – палітурну справу.

У Херсонському повіті, окрім Архангельських ремісничих класів з 52 учнями, що вивчали ковальсько-слюсарне та фургонне ремесла, було ще 3 земських школи, де 41 учень мав можливість навчитися столярного ремесла [12, 188].

Наведені вище дані є неповними, адже до них не ввійшли показники Одеського і Тираспольського повітів, а також інформація по багатьом іншим категоріям шкіл. На жаль, цих даних немає у звіті про народну освіту в губернії за 1905 р.

Професійні навчальні заклади були розташовані як у міській, так і у сільській місцевості, а навчалися у них, у більшості випадків, учні тих шкіл, при яких вони існували.

У 1906 р. при 9 школах Олександрійського повіту існували професійні відділення, у яких можна було опанувати столярне, колісне, бондарне, чоботарне ремесла. Вчилися тут як учні цих шкіл, так і сторонні особи віком від 12 до 20 років. Заняття тривали протягом навчального року з 8 до 18 години, а на столярно-чоботарному відділенні – цілий рік.

У ремісничих класах Херсонського повіту в цьому році навчали ковальського і столярно-телярського ремесел. Їх відвідували 52 учні, а бажаючих навчатися було значно більше. Це підтверджує огляд народної освіти у губернії за 1906 р., де сказано, що 100 особам відмовили у навчанні [5, 30].

На початку ХХ століття, а саме у 1910 р., у Херсонській губернії було 33 сільських і 83 міських професійних навчальних заклади. У тому числі:

– сільських закладів: Олександрійський повіт – 7, Єлисаветградський повіт – 9, Ананьївський повіт – 6, Тираспольський повіт – 3, Одеський повіт – 0, Херсонський повіт – 8;

– міських закладів: м. Херсон – 8, м. Ананьїв – 2, м. Єлисаветград – 6, м. Тирасполь – 1, м. Григоріополь – 1, м. Берислав – 1, м. Одеса – 50, м. Миколаїв – 14 [11, 294].

За спеціальностями професійні навчальні заклади губернії поділялися так: ремісничих – 72, комерційних – 16, сільськогосподарські і домоводства – 9, лісні – 1, технічні – 7, техніко-залізничні – 2, художні і графічних мистецтв – 4, художньо-промислові – 1, судноводінні – 4. При цих навчальних закладах працювали майстерні: з обробки дерева (56), з обробки металу (57), механічні (11), з обробки волокнистих матеріалів (3), з обробки шкіри (3), будівельної справи і обробки каменя (1), декоративної справи (2), сільськогосподарські (10), домоводства (1), з виготовлення плаття і білизни (27), з рукоділля (18), з ручної праці (19) [11, 294-295].

У професійних навчальних закладах Херсонської губернії у 1910 р. здобували професію 9812 осіб. Із них: 6600 учнів (67,3%), 3140 учениць (32,0%) та 72 сторонні особи (0,7%). Найбільша кількість людей навчалася у ремісничих (46, 1%) та комерційних (35,2%) закладах. Далі йшли технічні (6,7%), сільськогосподарські і домоводства (5,5%). Решта закладів складала від 2,3 до 0,2% від загальної їх кількості [11, 295-296].

Професійні навчальні заклади існували на кошти державної казни, земських і міських управ, пожертви приватних осіб тощо. Тому скоординувати їх надходження було неможливо. Як наслідок, витрати на утримання різних закладів дуже різняться між собою. Так, на утримання класів ручної праці у 1910 р. виділено від 100 (Дмитріївське народне училище) до 1300 (Єлисаветградське початкове училище) карбованців. Різними були і витрати на утримання ткацьких майстерень (див. таблицю 1). Наприклад, Братська земська ткацька майстерня, у якій навчалася 12 дівчат, протягом року витратила 535 крб., а Компаніївська навчально-ткацька майстерня, де навчалася 23 дівчини, – лише 400 крб. [11].

Таблиця 1.

Інформація про професійні навчальні заклади Херсонської губернії,
у яких навчалися дівчата (на 1.01.1910 р.)

Повіт	Назва навчального закладу	Термін навчання	Які майстерні створено при закладі	Кількість учнів у 1910 р.	Витрати на утримання навчального закладу в 1910 р. (крб.)
1	2	3	4	5	6
Олександрійський	<u>Сільські заклади</u> –	–	–	–	–
Єлисаветградський	Братська земська ткацька майстерня	2	Ткацька	12	535
	Компаніївська навчально-ткацька майстерня	3	Ткацька	23	400
	Тишковська навчально-ткацька майстерня	2	Ткацька	10	350
Ананьївський	Приватне комерційне училище (с. Голта)	7	–	25 (в училищі також навчалось 97 хлопців)	9000
Тираспольський	–	–	–	–	–
Одеський	–	–	–	–	–
Херсонський	Криворізьке комерційне училище т-ва «Просвещение»	10	–	59 (в училищі навчалось також 150 хлопців)	21803
	Ямчатська нижча сільськогосподарська школа	5	Столярна Слюсарна Ферма	37 (в школі навчалися також хлопці)	32798
	Ремісниче відділення при Архангельській народній школі	3	Столярно-токарна Ковальська	22 (у ремісничому відділенні навчалися також хлопці)	1900
м. Херсон	<u>Міські заклади</u> Приватне комерційне училище	8	–	10 (в училищі навчався також 141 хлопець)	14563
	Сільськогосподарські курси при 2-й жіночій гімназії	?	–	Немає відомостей	500
	Ремісниче відділення при єврейському жіночому училищі Малахової	3	Білошвейна Кравецька	340	5000
м. Ананьїв	Клас рукоділля при жіночому двохкласному приходському ім. Вегржановського училищі	5	Крою та шиття Рукодільна	108	?
м. Єлисаветград	Комерційне училище т-ва розповсюдження комерційної освіти	8	–	101 (в училищі навчалось також 480 хлопців)	86881
	Комерційне училище	8	–	43	35158

	Бонч-Бруєвича			(в училищі навчалася також 275 хлопців)	
	Ремісничє відділення при жіночому єврейському училищі Гурфінкель	4	Дамсько-кравецька Білошвейна	51	2311
	Ремісничє відділення при міському п'ятикласному училищі	3	Слюсарно-механічна Меблево-столярна Рукодільна	36 (у ремісничому відділенні навчалася також 62 хлопці)	2048
м. Одеса	Комерційне училище Гохмана	8	—	175	14845
	Торгівельна школа т-ва прикажчиків	4	—	43	5113
	Курси рахівництва Зейлінгера	1	—	5 (на курсах навчався також 31 хлопець)	1300
	Єврейське жіноче професійне училище Глозер	4	Крою та шиття Рукодільна	193	7817
	Єврейське жіноче професійне училище Гольдштейн і Шпілер	4	Крою та шиття Рукодільна	180	5539
	Жіноче професійне училище т-ва «Труд»	4	Білошвейна Кравецька	114	14057
	Недільна школа крою, шиття та витончених робіт	2-3	Крою та шиття Рукодільна	200	300
	Професійне відділення при громадському жіночому єврейському чотирьохкласному училищі	4	Кравецька Капелюшна	77 (у відділенні навчалася також 14 сторонніх осіб)	3200
	Клас рукоділля при 32-му народному училищі	4	Крою та шиття Рукодільна	50	1566
	Народний клас рукоділля для дівчат	4	Крою та шиття Рукодільна Білошвейна	50	1570
	Міський клас рукоділля	3-4	Крою та шиття Рукодільна Білошвейна	48	1740
	Міський клас рукоділля	3-4	Крою та шиття Рукодільна Білошвейна	44	1371
	Міський клас рукоділля	3	Крою та шиття Рукодільна	49	1520
	Міський клас рукоділля при початковому училищі № 9	3	Крою та шиття Рукодільна	42	1520
	Міський клас рукоділля при початковому училищі № 9	3-4	Крою та шиття Рукодільна Білошвейна	42	1630

	Міський клас рукоділля при початковому училищі № 9	3-4	Крою та шиття Рукодільна	27	1185
м. Миколаїв	Приватне комерційне училище	8	–	120 (в училищі навчалося також 12 хлопців)	8050
	Ремісниче відділення при школі т-ва допомоги дітям робітників, які терплять нужду	4	Столярна Рукодільна	70 (у відділенні навчалося також 60 хлопців)	1050
	Училище для доньок нижчих чинів Чорноморського флоту	8	–	162	8707
	Єврейське жіноче професійне училище Вуліх	6	Кравецька	200	5000

Різниця у фінансуванні різних закладів стає зрозумілою, якщо проаналізувати з яких джерел і в якій кількості надходили кошти на їх утримання. Наприклад, у 1910 р. навчальні заклади Херсонської губернії отримали:

- з державної казни – 238238 крб. (20,1%);
- від земств – 120737 крб. (10,2%);
- від міських управ – 65986 крб. (5,6 %);
- з інших джерел – 761979 крб. (64,1 %) [43, 296].

Як бачимо, найбільша кількість коштів надійшла з невідомих (інших) джерел. Передбачити заздалегідь суму, терміни надходження, а також те, які саме установи отримають ці гроші, навряд чи було можливим, а отже, неможливо було пропорційно розподілити їх між усіма закладами, раціонально спланувати витрати.

Треба зауважити, що з усіх ремісничих класів, які існували у Херсонській губернії у 1910 р., лише класи ручної праці мали безпосередній зв'язок з навчальним закладом, при якому всі вони були створені, оскільки ручній праці навчали викладачі загальноосвітніх предметів, а вивчали її учні цього закладу (хлопці). Інші ремісничі класи або знаходились при навчальних закладах, але мали своє керівництво та свій контингент учнів, або займали окреме приміщення. Так, у Єлисаветградському повіті у 1911 р. існували 4 земських ткацьких майстерні, що були розташовані окремо від початкових училищ [10, 31].

Набути навичок з певної професії на початку ХХ століття можна було у багатьох навчальних закладах Херсонської губернії. З цією метою хлопці вчилися у класах ручної праці, у ремісничих та комерційних училищах, навчальних майстернях, сільськогосподарських та морехідних школах, залізничних, технічних та електротехнічних училищах, на політехнічних, бухгалтерських та поштово-телеграфних курсах, курсах креслення і малювання, у живописно-малярних класах та ін. А дівчата, які хотіли отримати певну професію, мали можливість навчатися у ткацьких

майстернях, ремісничих класах, у комерційних училищах, сільськогосподарських школах і на курсах, рукодільних класах, школах крою та шиття тощо (див. таблицю 1). Це підтверджують архівні матеріали, зокрема звіт про народну освіту в губернії в 1910 р. [11]. На жаль, показники звіту не можна вважати повними, оскільки в нього включено не всі відомості про професійні навчальні заклади регіону.

У 1912 р., як і в попередні роки, у різних училищах викладали різні ремесла. Так, у ремісничих класах при Єлисаветградському 5-му народному училищі учні вивчали столярне і слюсарно-механічне ремесла, в Глодоських і Ровенських ремісничих класах – столярне і ковальсько-слюсарне, у Єлисаветградському Фірсовському міському початковому училищі – живописно-малярне, у кількох Єлисаветградських училищах (Пашутинському, Кущевському, Пушкінському та 5-му училищі) – білошвейно-кравецьке.

У 3-му Єлисаветградському районі Херсонської губернії ремеслам і ручній праці у 1912 р. навчалося 366 учнів (201 хлопець і 165 дівчат), а саме: ручній праці по дереву – 30 хлопців, столярному ремеслу – 45 хлопців, ковальсько-слюсарному ремеслу – 59 хлопців, слюсарно-механічному ремеслу – 43 хлопця, живописно-малярному ремеслу – 24 хлопця, білошвейно-кравецькому ремеслу – 165 дівчат. Їх навчали 7 викладачів та 10 майстринь. Окрім них, 1 викладач загальноосвітніх дисциплін викладав ручну працю по дереву, а 4 – викладали і загальноосвітні, і спеціальні дисципліни [16, 20].

У 13-му Вознесенському районі Херсонської губернії у цьому році викладали: в Ольвіопольському училищі – садівництво і городництво, в Братському 2-х класному міністерському училищі – плетіння кошків, у Базилевських земських ремісничих класах – ковальсько-слюсарне ремесло, у Братській земській майстерні – ткацтво, у Песчано-Бродському 2-х класному земському училищі – ручну працю по дереву. Навчалося: плетінню кошків – 12 хлопців, ковальсько-слюсарному ремеслу – 12 хлопців, ткацькому ремеслу – 14 дівчат, ручній праці по дереву – 24 хлопці. Викладачів, які працювали у ремісничих відділеннях навчальних закладів Вознесенського району, було троє: 2 майстра і 1 вчителька ткацького ремесла, а також 2 викладача, які викладали загальноосвітні дисципліни і ручну працю [15, 45].

У 1912 р. Херсонські повітові земські збори асигнували 100 тисяч крб. на побудову в селах губернії ремісничих шкіл. Це рішення мало широкий резонанс, і в земську управу майже щодня почали надходити клопотання про побудову таких шкіл у тій чи іншій місцевості [3]. Як наслідок, у наступні роки відкрито кілька професійних училищ. Деякі з них працювали при школах, а інші утворювали окремі структурні одиниці. У 1913 р. в м. Олександрії Херсонської губернії вирішено організувати чоловіче і жіноче ремісничі училища з такими відділеннями: в чоловічому – слюсарно-механічне, меблево-столярне, ливарне; у жіночому – крою і шиття жіночих нарядів, домоводства, кулінарного мистецтва. У м. Херсоні у цьому ж році розпочала свою роботу реміснича школа зі слюсарно-механічним та меблево-

столярним відділеннями [13]. Через рік (стан на 15.12.1914 р.) у Херсонській губернії працювало 140 навчальних закладів, де молодь могла отримати професію [7]. Їх розподіл по регіонах губернії наведено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Кількість професійних навчальних закладів Херсонської губернії
у 1914 р.

Тип професійного навчального закладу	Кількість навчальних закладів у регіонах губернії								
	Всього	Олександрійський повіт	Ананівський повіт	Єлисаветградський повіт	Одеський повіт	Тираспольський повіт	Херсонський повіт	Миколаївське градоначальство	Одеське градоначальство
Класи ручної праці	39	1	6	7	4	8	4	3	6
Класи рукоділля	34		1	10		1	3	5	14
Класи садівництва і городництва	1					1			
Живописно-малярні класи	1			1					
Навчально-ремісничі майстерні	1					1			
Ткацькі майстерні	4			4					
Ремісничі класи	1						1		
Ремісничі відділення	34	25	1	3			4	1	
Нижчі ремісничі школи	4		2	2					
Ремісничі школи	1								1
Ремісничі училища	7			2			1		4
Школи учнів ремісників	1								1
Професійні класи	2						1	1	
Професійні школи	2								2
Професійні училища	7			1			1		5
Інструкторські школи	1	1							
Разом	140	27	10	30	4	11	15	10	33

Аналіз даних таблиці 2 показує, що в губернії найбільш поширеними були: класи ручної праці (39), класи рукоділля (34) та ремісничі відділення (34). Класи ручної праці працювали в усіх регіонах, класи рукоділля переважали в Єлисаветградському повіті та Одеському градоначальстві, а ремісничі відділення в Олександрійському повіті.

У ремісничих класах навчалася молодь різного віку. Наприклад, на 1.01.1916 р. в Архангельських ремісничих класах учні за віком розподілялися так: 14 років – 3 учні, 15 років – 9 учнів, 16 років – 11 учнів, 17 років – 11 учнів, 18 років – 13 учнів, 19 років – 2 учня. Вони вчилися у ковальсько-слюсарному (23 чол.) та теслярсько-столярному (26 чол.) відділеннях. У Ново-Бугських ремісничих класах у цей період відділень було 3. На столярному навчалася 12 учнів, на чоботарному – 25, на кравецькому – 10 [17].

Як уже зазначалося, на початку ХХ століття ремісничі відділення і класи ручної праці існували на кошти, які виділяли казна, земство або жертвували приватні особи. Так, у 1912 р. на утримання ремісничих відділень і класів ручної праці 13-го району Херсонської губернії

використано 2361 крб. 13 коп., з яких: 300 крб. – виділила казна, 2046 крб. 13 коп. – земство, 15 крб. – пожертви [15, 45]. Гроші, як правило, витрачали так: на оплату праці викладачів (більшу частину), на придбання матеріалів та інструментів тощо. Наприклад, з 445 крб., виділених для утримання класу ручної праці Бобринецького училища, 360 крб. витратили на оплату праці викладача, 30 крб. – на матеріали, 10 крб. – на інструменти, 45 крб. – на інші витрати [16, 32]. Певну частину грошей училища отримували від реалізації виробів, зроблених руками учнів, або в результаті надання населенню певних послуг. Так у 1911 р. 25 учнів Олешківського міського 4-х класного училища, виконуючи замовлення населення, заробили 1487 крб. 79 коп. На перший погляд ця сума здається незначною, але слід урахувати, що за виконану дітьми роботу брали мізерну платню [19, 31].

Після завершення навчання молоді люди працювали на посаді майстра-вчителя у цьому або іншому професійному училищі, продовжували навчання у гімназіях та вищих навчальних закладах, відкривали свою справу або працювали у майстернях міста. Так, наприклад, шість випускниць єврейського дівочого училища відкрили власні майстерні у Херсоні, Бериславі та Очакові, які не тільки забезпечували дівчатам належний рівень життя, а й дозволяли заощаджувати кошти [1, 5]. Отже, отримана дівчатами освіта стала підґрунтям для подальшого професійного становлення, надала їм можливість забезпечувати власний добробут.

Таким чином, ретроспективний аналіз становлення у кінці ХІХ – на початку ХХ століття у навчальних закладах Херсонської губернії професійної освіти дозволяє стверджувати, що у регіоні визнавали необхідність підготовки підростаючого покоління до майбутньої трудової діяльності, її роль у процесі соціалізації особистості та створювали умови для того, щоб якомога більша кількість хлопців і дівчат мала можливість навчитися певної професії.

Подальші розвідки науковців можуть бути пов'язані з аналізом навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу тих закладів освіти Херсонської губернії, які надавали учням можливість отримати одночасно загальноосвітню і професійну підготовку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Еврейское девичье училище. Отчет о деятельности общества вспомоществования нуждающимся учащимся еврейского девичьего училища с ремесленным отделением и еврейской женской субботней школой в Херсоне: За 1903 г. – Херсон: Типография К.Д. Шрейбера, 1904. – 35 с.
2. К вопросу о необходимости учреждения женских профессиональных школ. – Херсон: Типография О.Д.Аспер, б.г. – 11 с.
3. К постройке ремесленных школ // Херсонская почта. – 1913. – № 29. – 3 апреля.
4. Каменская В. Народное образование в Херсонской губернии // Русская школа: Общепедагогический журнал для школы и семьи / Под ред.

- Я.Г. Гуревича – СПб: Типография И.Н. Скороходова, 1892. – № 3. – Март. – С.132-138.
5. Краткий обзор народного образования в Херсонской губернии за 1906 год. – Херсон: Паровая типо-литография наследников О.Д. Ходушиной, 1908. – 76 с.
  6. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1901-02 годы. – Херсон: Паровая типо-литография наследников О. Д. Ходушиной, 1905. – 133 с.
  7. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1914 год. – Херсон: Типография Херсонского губернского правления, 1915. – 131 с.
  8. Летковец Г.И. Переполнение Херсонских женских гимназий учащимися // Юг. – 1899. – 29 августа. – С. 5.
  9. Народное образование // Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 гг. – Херсон: Типо-литография наследников О.Д. Ходушиной, 1906. – С. 1-144.
  10. Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1911 году. – Елисаветград: Типография уездного земства, 1912. – 96 с.
  11. Народное образование в Херсонской губернии в 1910 году. – Херсон: Паровая типо-литография преемников О.Д. Ходушиной, 1912. – 333 с.
  12. Народное образование в Херсонской губернии за 1905 г. с очерком грамотности населения по данным всеобщей переписи 1897 года. – Херсон: Типо-литография наследников О.Д. Ходушиной, 1907. – 260 с.
  13. Новые ремесленные школы в Херсонской губернии // Херсонская почта. – 1913. – № 112. – 15 июля.
  14. Обзор деятельности Херсонского уездного земства по народному образованию за 1865-1895 годы. – Херсон: Типография О.Д.Ходушиной, 1896. – 19 с.
  15. Отчет инспектора народных училищ 13-го Вознесенского района Херсонской губернии о состоянии народных училищ Елисаветградского уезда в 1912 году. – Елисаветград: Типография Елисаветградского уездного земства, 1913. – С. 27-50.
  16. Отчет инспектора народных училищ 3-го (Елисаветградского) района Херсонской губернии о состоянии начальных училищ Елисаветградского уезда в 1912 году. – Елисаветград: Типография Елисаветградского уездного земства, 1913. – 26 с.
  17. Отчет Херсонской уездной земской управы по народному образованию за 1915 год // Отчет о деятельности Херсонской уездной земской управы за 1915 год. – Херсон: Типо-литография С.Н.Ольховикова и С.А.Ходушина, 1916. – С. 1-49.
  18. Пятитысячное пожертвование // Юг. – 1902. – 2 июля. – С. 3.
  19. Сысуев С. Историческая записка об Алешковском уездном и городском 4-х классном училище с 1812 по 1912 г. – Одесса: Типография Л.Нитче, 1912. – 32 с.